

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΣΙΜΑΤΗ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ

ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΥ
ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΣΙΜΑΤΗ

ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ἐκ τῆν ἐποχῆ πού, νέο παιδί, προσπαθοῦσα νά ἀναλύσω τήν κατηγορία πού ἐκτοξεύθηκε κατά τοῦ Ἀριστοτέλη πώς ἐκυριαρχήθη ἀπό τό «σύμπλεγμα τῆς προδοσίας», γιατί ἔτσι ἐξηγιώντουσαν οἱ μετακινήσεις του ἀπό τόν Πλάτωνα στόν Ἑρμεία καί στό Φίλιππο καί στόν Μέγαν Ἀλέξανδρο, μοῦ γεννήθηκε τό πρόβλημα ποιό εἶναι τό βασικό χαρακτηριστικό πού θά μπορούσε νά συνδεθεῖ μέ τήν προσφορά τοῦ Σταγειρίτη στήν ἐξέλιξη τῶν ιδεῶν. Καί ἡ πρώτη μου ἀντίδραση ἦταν ὅτι κι αὐτή ἡ κατηγορία τοῦ συμπλέγματος τῆς προδοσίας ἔχει τήν ἐξήγησή της. Ἦταν ἡ σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλη πώς ὁ ἄνθρωπος πού θέλει νά εἶναι ἄνθρωπος, βρίσκεται πάνω ἀπό τίς ἐγκόσμιες συγκυρίες πού μᾶς χαρακώνουν, στή καθημερινή ζωή, στά ὅρια τῶν κατεστημένων ιδεῶν. Καί αὐτή ἡ βασική ἔννοια τῆς μεσότητας πού τόσες φορές τονίζει, πορευόμενος εἰς τά «καθ' ἕκαστα» ἐκ τῶν «καθόλου» ὁ στοχαζόμενος Σταγειρίτης, εἶναι στήν οὐσία ἄρνηση τῶν παραδοσμένων καταστάσεων πού βγαίνουν ἀπό τήν κοινωνική ζωή. Πραγματικά οἱ κοινωνικοὶ ἄνθρωποι γίνονται εὐκόλα μάζες πού *οἰσθηλατοῦνται ἀπό τά ἄκρα*. Ἡ μεσότητα εἶναι ἀναλυτική ἐπεξεργασία, ἀποτελεσματική κλασικῆς ἐλεατικῆς καί σωκρατικῆς διαλεκτικῆς πορείας, δέν εἶναι διαλεκτική σύνθεση πού νά ἔχει χρεία νά περάσει ἀπό τό πλέγμα τῶν ἐγγελιανῶν ἀντιθέσεων. Μπαίνει σάν ἀρχή δοσμένη «ἐκ τῶν καθόλου», σάν ἕνα δέον, μιά «ἐπαγωγή» πού βγαίνει ἀπό τήν ἐμπειρία τῆς ἀναλύσεως τῆς ζωῆς. Εἶπα τήν χαρακτηριστική λέξη τῆς σκέψεως τοῦ Ἀριστοτέλη: *τό δέον νά βγαίνει ἀπό τήν ἐμπειρία*. Ἡ μεγάλη τομή μέ τόν Πλάτωνα εἶναι ἀκριβῶς αὐτή. Ὁ ἕνας στηρίζεται σ' ἕνα ὑπερβατικό δέον, στά «εἶδη», πού μέ τίς σωκρατικές τους καταβολές παίρνουν ἕνα χαλαρό στήν πραγματικότητα, μά ἀκαταμάχητο γιά τήν χαρακωμένη ἀπό τήν ἀρχική ἀφετηρία τοῦ στοχασμοῦ, λογική, διαλεκτικό δικαιολόγημα, πού δέν παύει νά εἶναι *μολαταῦτα «δέον»*. Γιατί οἱ «ιδέες» τοῦ Πλάτωνος εἶναι στήν βάση τους «δέοντα».

Ἀντίθετα, στὸν Ἀριστοτέλη πού ξεκινᾷ κι αὐτός μέ ἀντίστοιχες σωκρατικές καταβολές τό «δέον» αὐτό εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς παρατηρήσεως, τῆς ἐμπειρίας, δηλαδή τῆς «πράξεως» πού καταλήγει στό «γένος» μέ κύριο στοιχεῖο τῆ «μορφῆ» καί πολύ λιγώτερο τήν «ὕλη» καί τήν «ἐνέργεια». Δέν εἶναι, ὅπως στὸν Μάρξ, ἡ πράξη πρόσταγμα τοῦ δέοντος πού δημιουργεῖται ἀπό τήν διαλεκτική τῆς ἀνάγκης, εἶναι τό «δέον» δίδαγμα τῆς πράξεως πού ἔχει προϋπάρξει μέ διαφορετική κάθε φορά καί ποικίλες, ὅμοιες ἢ ἀλλοιώτικες, ἀφορμές ἢ ἀφετηρίες.

Ὅταν οἱ σημερινοὶ ἐρευνητές διαβάσουν τόν Ἀριστοτέλη, ἢ μερικά κομμάτια τοῦ Ἀριστοτέλη, παίρνουν γιά βάση τά σημερινά κριτήρια καί τίς σημερινές κατεστημένες ἰδέες καί κρίνουν ἢ κατακρίνουν ἢ παραποιοῦν, στό κρεβάτι τοῦ σύγχρονου ἰδεολογικοῦ τους Προκρούστη, τίς διαπιστώσεις τοῦ μεγάλου στοχαστῆ. Ἐνα ἀπό τά ἀτυχήματα τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι π.χ. ἡ περιγραφή τῆς πραγματικότητας τῆς δουλείας, πού οἱ σύγχρονοι τοῦ καταμαρτυροῦν. Κι ὅμως, ἂν ἀνάλυαν βαθύτερα τήν σκέψη του, θά ἔβλεπαν πώς ἡ ἐπιστημονική θεμελίωση τοῦ στοχασμοῦ του, τοῦ ἐπιβάλλει νά περιγράψει τήν κοινωνική κατάσταση τῆς ἐποχῆς του καί νά ἀποδοκιμάσει, ἔστω καί περιγράφοντάς τα, τά ἄκρα σ' ὅλες τους τίς κατευθύνσεις, θεμελιώνοντας ἔτσι μιάν ἠθική διδασκαλία πού νά στηρίζεται στήν μεσότητα, χωρίς τίς συνήθειες δημαγωγίες, πού βλέπουμε σ' ὅλες τίς ἐποχές σέ πολλούς ἄλλους στοχαστές πού παρασύρονται – καί πρῶτος ὁ Πλάτων – σέ μιὰ ἰδανική γιά τούς ἴδιους κατασκευή στήν ὁποία στηρίζουν τά «εἶδη» καί τίς «ἰδέες». Ἄλλο ἂν ὑστερογενῶς συνθηκολογοῦν μέ τά πράγματα, ὅπως δείχνει ἡ πορεία ἀπό τήν «Πολιτεία» στούς «Νόμους», γιατί πάνω στήν πορεία αὐτή κήκαν τά φτερά τῆς Ἀθήνας, μέ τόν Πελοποννησιακό πόλεμο.

Ὅλα ὅμως αὐτά, ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νά πιστεύω πώς δίνουν ἕνα ἄλλο χρῶμα στήν σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλη.

Ἀντί τοῦ ἰδανικοῦ πού γυρεύουν οἱ ἄλλοι σέ μεταφυσικές, δηλαδή βιασμένες λογικές δεοντολογίες, στηρίζει τό «δέον» τό δικό του σέ ἠθική θεμελίωση πού κι αὐτή δέν εἶναι μεταφυσική – οὔτε στά «Μετά τά φυσικά» βλέπουμε τέτοια διάθεση – μά θγαίνει ἀπό τήν ἐμπειρία τῆς ζωῆς. Καί αὐτή ἡ ἐμπειρία ἔχει γιά θεμέλιο καί κριτήριο τόν *ἄνθρωπο*.

Δέν εἶναι παρακινδυνευμένο νά ποῦμε πώς μέ τήν ἐμπειρική του φιλοσοφική πορεία ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἀπό τούς πρῶτους, μαζί μέ ἄλλους – ἰδίως ἀπό τούς τόσο κατατρεγμένους σοφιστές καί τόν Σωκράτη – πού ἐθεμελίωσαν τόν *ἄνθρωπισμό*.

Βέβαια ὅ,τι λέμε σήμερα φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη καί ὅ,τι θαυμάζουμε σάν σύστημα φιλοσοφικό δικό του, ἴσως μέ τά σημερινά κριτήρια θά

έλογιζόταν – και πολλοί τό είπαν – σά συγκέντρωση γνώσεων πού θγαίνουν από τήν παρατήρηση πολλῶν ἀνθρώπων από «έπαγωγή» πού ή μεγαλοφυΐα τοῦ Σταγειρίτη έσύνδεσε, έστω και πολλές φορές ασύνδετα, και μέ κάποια καταβολή έγκυκλοπαιδισμού σέ ένα ὄλον πού δείχνει πρίν απ' ὅλα *τή δίψα τοῦ ἀνθρώπου γιά τή γνώση τῶν πάντων*. Τά σύγχρονα έγκυκλοπαιδικά λεξικά, και πρίν από τά λεξικά, ή έγκυκλοπαίδεια τοῦ d' Alembert και τοῦ Diderot, πού μοιάζει μέ τίς έρευνες τοῦ Ἀριστοτέλη, τά λεξικά αὐτά πού είναι πνευματικές ἀποθήκες τοῦ σύγχρονου κόσμου, από αὐτήν τήν ἴδια περιέργεια τοῦ στοχαζόμενου ἀνθρώπου ξεκινοῦν. Σ' αὐτό δέ τό θεμέλιο στηρίζεται και ή έμπειρική μέθοδος τοῦ Ἀριστοτέλη και τῶν συνεργατῶν του, πού γι' αὐτό είναι περισσότερο περιγραφική παρά ἄμεσα και εὐθέως δογματική. "Άλλωστε ή έσώτερη τάση κάθε φιλοσόφου είναι πάντοτε και ὅταν κυριαρχεῖται από τό δόγμα ὅπως κάθε φιλόσοφος – και αὐτό είναι ή δύναμη μά και τό πεπερασμένο σύνορό του – ή έσώτερη λοιπόν τάση του είναι χωρίς νά έγκαταλείπει τό δόγμα, νά προσπαθῆ νά τό συνδέσει μέ κάποιο πραγματικό ή ἰδεατό παράδειγμα – δηλαδή μέ μιá μορφή έμπειρίας. "Όποιος ἀμφιβάλλει ἄς διαβάσει πάλι τόν Karl Popper.

Στόν Ἀριστοτέλη ή έσώτερη αὐτή τάση – ἴσως και έξ αίτίας τῆς μορφῆς πού είχε ή ὀμαδική δουλειά τῆς συλλογῆς τῶν έμπειριῶν – τό δόγμα έρχόταν σάν ἀποτέλεσμα τῆς έμπειρίας και ὄχι σάν κατευθυντήρια δύναμη.

Ἀπευθυνόταν ἔτσι ή διδασκαλία του και ὅταν ἔπαιρνε στό τέλος δογματική μορφή στους πολλούς και ὄχι στους λίγους και διαλεχτούς. Γι' αὐτό και ή έπιτυχία τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἦταν μεγάλη. Και οἱ Ἐκκλησίες πού κατ' ἀνάγκη ξεκινοῦν από τή δογματική ἀλήθεια πού δέν ἔχει ἀπόδειξη, οὔτε ἔχει ἀνάγκη από ἀπόδειξη, κουράζονται συχνά από τό ἀναπόδεικτο δόγμα και γυρεύουν σιγά-σιγά ἀπτότερα κριτήρια δικαιολογήσεως. «Ταύτην έποίησε τήν ἀρχήν τῶν θαυμάτων ὁ Ἰησοῦς και έπίστευσαν εἰς αὐτόν οἱ μαθηταί αὐτοῦ» στό γάμο τοῦ Κανᾶ. "Έτσι εξηγεῖται και τό ὅτι μετά τήν κυριαρχία τοῦ Πλάτωνος και τοῦ νεοπλατωνισμού στίς μαχητικές περιόδους τοῦ Χριστιανισμού μέ τόν Ἱερό Αὐγουστῖνο, ή έκκλησία έστράφη πρὸς τόν Ἀριστοτέλη ὅπως και από τόν Ἀριστοτέλη κατεθέλχθη και ὁ Ἀνατολικός και ὁ Ἀραβικός κόσμος πού τόν ἀγκάλιασαν και τόν μετάφεραν στή Δύση – γιατί διά μέσου αὐτῶν ἤρθε στή Δύση μέ τόν Ἀλβέρτο τό Μεγάλο και κυρίως τόν Ἀβερρόη. "Έτσι εξηγεῖται και τό ὅτι ὁ πολὺς Βησσαρίων προσπάθησε νά συνθέσει τό δόγμα μέ τήν πράξη και ἔγραψε τήν ἑλληνολατρική εκείνη διατριβή του περί τῶν ὁμοιοτήτων τοῦ Πλάτωνος και τοῦ Ἀριστοτέλη.

Γιατί, ὅμως, αὐτή ή προτίμηση τοῦ Ἀριστοτέλη από τούς πολλούς και οἱ ἀπελπισμένες προσπάθειες ἀποκαταστάσεως τοῦ Πλάτωνος και πρίν από

τόν Πλήθωνα πού ἤθελε τό ξαναγύρισμα στό ἑλληνολατρικό πιά και ὄχι χριστιανικό δόγμα και ὕστερα ἀπό αὐτόν;

Νομίζω πώς ἡ ἐξήγηση εἶναι στή βάση τῆς σκέψεως τοῦ Ἀριστοτέλη πού φαίνεται σέ ὅλα του τά ἔργα.

Και στίς «πολιτεῖες» πού μόνο μιά μᾶς σώθηκε, και ἀκόμα στά «Μετά τά φυσικά» μά και στά «Ἀναλυτικά» και πίο πολύ ἀπό ὅλα στά «Ἠθικά», ὁ Ἀριστοτέλης τοποθετεῖ ὅλα τά φαινόμενα σέ ἕνα βασικό πλαίσιο, τόν ἄνθρωπο, μέ τόν ὁποῖο συνθέτει τή θεότητα.

Αὐτόν ἀνάλυσε και αὐτοῦ τά χαρακτηριστικά και πρό παντός τίς δυνατότητες ἐτόνισε. Γι' αὐτό ἄλλωστε και βρίστηκε περισσότερο ἀπό ὅλους τούς μεγάλους τῆς ἐποχῆς του. Και γι' αὐτό, ξέροντας καλύτερα τούς ἄνθρώπους κατάφυγε στή Χαλκίδα γιά νά γλυτώσει τό θάνατο, μετά τή θανή τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Ὅλο τό ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι γεμᾶτο ἀπό ἕνα σιωπηλό θυμίαμα γιά τόν ἄνθρωπο. Τόν θέλει μέ τήν Λογική και μέ τήν Ἠθική, ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς Λογικῆς του, καλύτερο. Αὐτός ὁ ἐμπειρικός, ὁ ψυχρός και ἀντικειμενικός παρατηρητής πού συνάγει τούς νόμους τῆς ζωῆς ἀπό τίς πράξεις τῶν ἀνθρώπων και σάν ἄτομα μά και σάν κοινωνίες – εἶναι ὁ πρῶτος πού ἐνσωμάτωσε στήν ἔννοια τοῦ Ἀνθρώπου μέ κεφαλαῖο Α, τήν κοινωνικήν συμβίωση («πολιτικόν ζῶον ὁ ἄνθρωπος»), ἀνοίγοντας ἔτσι πρῖν ἀπό πολλούς αἰῶνες, σέ ἄρνηση τοῦ μεχαβιουρισμοῦ, τήν πόρτα γιά τήν ἄποψη τοῦ Durkheim ὡς πρὸς τή διαφορά ποιότητας τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἀπό τό ἄθροισμα τῶν ἀτόμων πού τό ἀποτελοῦν. Παρασύρεται ὁμως τελικά ὁ Ἀριστοτέλης ἀπό τό ἄπιαστο ἰδανικό τῆς καλύτερεῦσεως τῆς ποιότητας τοῦ ἀνθρώπου.

Θυμᾶμαι αὐτή τή στιγμή μιά φράση ἀπό τόν «Ἀδριανό» τῆς Μαργαρίτας Yourcenar: «Ἡ Ἰταλία εἶναι πλησιέστερα στήν πραγματικότητα, ἡ Ἑλλάδα στό ἰδανικό...» Ἡ φράση αὐτή πού ἐξηγεῖ και γιατί τό δίκαιο ὀργανώθηκε περισσότερο στή Ρώμη παρά στήν Ἑλλάδα, μᾶς δίνει και τήν ἐξήγηση τοῦ γλυστήματος τοῦ ρεαλιστῆ Ἀριστοτέλη στό ἰδανικό. Γιατί ἰδανικό στή βάση του, φεῦ! εἶναι ὁ ἄνθρωπος...

Γι' αὐτό και ὁ ἄνθρωπος, ξεχνώντας τά ὅσα και ὁ ἴδιος ξέρει πώς ἔχει ἐλαττώματα, στό τέλος ἐνῶ θαυμάζει τόν Πλάτωνα ἀγκαλιάζει τόν Ἀριστοτέλη, ὅπως ὁ ἅγιος Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης ἴσως και γιά νά τόν ἐκμεταλλευθῆ.

Γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀδιόρθωτος ὅσο και ἂν οἱ μεγάλοι και οἱ δυνατοί θέλουν νά τόν διορθώσουν «ἰδίους συνήθως ἀναλώμασι». Αὐτό ὁμως δέν εἶναι ὁ ἀνθρωπισμός; Ἡ καταξίωση και ἄς ποῦμε και ἡ καλύτερευση τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ αἰωνίου ἀνθρώπου, και ὄχι μόνο τοῦ ἀγαθοῦ ἀγρίου τοῦ

Rousseau ἢ τοῦ πρωτόγονου τοῦ Levi-Strauss, μά τοῦ κοινωνικοῦ ἀκόμα ἀνθρώπου πού ὅσο καί ἂν τόν ζωγράφιζε τόσο σκληρά – καί σωστά – ὁ Shakespeare δέν παύει νά ἐξιδανικεύεται μέ τόν στίχο τοῦ Μενάνδρου, φυσικά, ἐρμηνευόμενο ἀριστοτελικά «ἢ χάριεν ἔστ' ἄνθρωπος, ἂν ἄνθρωπος ἦ».